

ДУБРАВКА УГРЕШИЌ

КУЛТУРА НА ЛАГАТА

Антиполитички есеи

1.

Антиполитиката е збунетост. Човек открива дека работите се необични, дури и гротескни; уште повеќе: бесмислени. Дознава дека е жртва и не сака да биде тоа. Не сака животот и смртта да му зависат од други луѓе. Не им го доверува својот живот на политичарите, бара од нив да му го вратат неговиот јазик и неговата филозофија. На романописецот не му е потребен министер за надворешни работи: тој е способен да се изрази ако не го спречуваат во тоа. Не му треба ни војска; откако знае за себеси, тој е окупиран. Легитимацијата на антиполитиката е еднаква, ни помалку ни повеќе, на легитимацијата на пишувањето. Тоа не е говор на политичарите, ни на политиколозите, ни на технократите туку, напротив, тоа е говор на еден циничен и дилетантски утопист. Тој не настапува во името на некакво мнозинство или на колектив. Нему не му е потребно да има зад себе партија, држава, нација, класа, корпорација, академски свет. Сè што прави, прави за своја сметка, сам, во средината којашто самиот ја одбрал. Не е должен никому да му полага сметки; тоа е личен потфат, самоодбрана.

Ѓерѓ Конрад,

Антиполитика на еден романописец

2.

Една моја пријателка, во последно време, постојано вели: *Не знам*. И ја повторува таа присилна фраза. *Не знам*, вели, воздивнува и врти со главата.

Еден мој пријател, во последно време, однадеж, како да завршува некој внатрешен монолог, вели: Ах, што да се прави! Ништо, велам. Тој зјапа не сфаќајќи зошто го кажувам тоа.

Моја познајничка, завчера, заспала среде бел ден во автобус и кружела речиси три часа низ градот како заборавен зембиљ на седиштето.

Во последно време, така, ќе сретнам познајник или познајничка, длабоко ќе воздивнам, ќе му се загледам на соговорникот некаде над главата и ќе испуштам неартикулиран звук, комбинација од гласовите *e* и *a*. Аеееее, вела и сочувствено му го тапам грбот на соговорникот. Никогаш порано не сум го правела тоа. Претпоставувам дека, употребувајќи го грбот на соговорникот, се тапам самата себеси.

Луѓето на улиците сè почесто си зборуваат самите со себе. Забележав помеѓу нив и некои свои познајници. Луѓето по кафеаните седат напнати како струни. Со начулени уши. Душкајќи го воздухот околу себе.

Надежда Манделштам, некаде во *Страв и надеж*, напишала дека Русија за време на сталинистичките чистки – лежела. Луѓето лежејќи пиеле, јаделе, разговарале...

Среќавам еден познајник, режисер од загрепската телевизија. Како сте, го прашувам. Се чувствувам како топче од флипер, вели режисерот и заминува по некаква цик-цак патека.

Го прашале некој црногорски селанец како се чувствувал за време на земјотресот во Црна Гора.

Осетив ја дека нешто се тресе, излевам од куќата, вели селанецот, кога – бреј – гледам епицентар на две крачки од мене. Ене го, се ниша... Се стрчувам влево, кога – епицентарот - зад мене; вртам надесно – ене го пак зад мене...

А јас? Во последно време, сè поретко купувам весници, сè почесто го исклучувам телевизорот, ги затворам прозорците, ги навлекувам завесите, се покривам со покривачот, ја набивам главата во книга и – глеј, буквите се нишаат...

Дубравка Угрешкиќ,

Данас, 18 октомври, 1988

Војната, како таква, пред сè, е таинствен настан од посебен вид. Во војната сите човечки својства добиваат некое посебно осветлување кога многу нешта што во мирниот живот ги гледаме секојдневно маскирани и шминкани (колку-толку подносливи) одеднаш ќе се прикажат во целата своја очајна бедотија, како стари блудници на маса за сецирање. Во војните, во прв план, се јавува човечката глупост. Човечката глупост е, самата за себе елементарна, огромна секојдневна појава а се чини дека војната влијае на човечката глупост како грмотевицата на габите: таа никнува сенишно на сите страни.

Мирослав Крлежа,

Една импресија од првите воени денови

1.

МРАЧЕН ПОЧЕТОК

1.

Родена сум во петтото десетлетие на 20 век, четири години по завршувањето на Втората светска војна. Се родив во Југославија, во мало индустриско место недалеку од Загреб, главниот град на републиката Хрватска. Тие години се раѓаа многу деца. Земјата, уништена од војната, забрзано ја градеше својата иднина. Според сведочењето на мајка ми, во втората година ОД животот сум добила – авитаминоза. Меѓутоа, веќе во петтата година, сум го вкусила првиот портокал, на што и самата јасно се сеќавам. Од тој прв портокал, па натаму, животот, со секој ден, го потврдуваше својот незапирлив од кон подобра иднина.

2.

Кога тргнав на училиште, научив дека Југославија е земја која има шест републики и две автономни покраини, шест национални заедници и повеќе национални малцинства. Научив дека во Југославија има повеќе јазични заедници и дека, освен сЛовенечкиот, македонскиот и јазиците на националните малцинства (албанскиот, унгарскиот, ромскиот, италијанскиот и другите), постои и хрватскосрпскиот или српскохрватскиот или, пак, само хрватскиот и српскиот, јазикот кој во различни варијанти го зборуваат во Хрватска, Србија, Црна Гора и Босна. Научив дека Југославија има три големи религиски заедници: католичка,

православна и муслиманска – и голем број мали заедници. Научив дека Југославија е *мала и убава земја на ридестиот Балкан*. Научив дека морам *да го чувам братството и единството како зеницата во своето око*. Ова, последното, беше еден вид слоган чие вистинско значење не можев баш најдобро да го разберам. Веројатно, ме збунуваше поетската синтагма *зеницата во своето око*.

3.

Кога потпораснав, сè што научив се покажа како вистинито, а особено убавината на земјата “на ридестиот Балкан”. Во првите документи, под рубриката националност, запишав: Југословенка. Растев во идеолошката рамка која историчарите и политиколозите ја нарекуваат – *ТИТОИЗАМ*.

Титоизмот подразбираше (лажен или вистински) *интернационализам* (дури и кога тој, Тито, патуваше, а ние им се восхитувавме на фотографиите од далечните патувања). На рамниште на обичниот живот, таа идеолошка флоскула имаше толку силно влијание што моите родители се согласија да школуваат две деца од Конго. Се сеќавам колку нестриливо ги очекував своите браќа од Конго кои, заради причини кои денес веќе не ги помнам, никогаш не се појавија.

Титоизмот понатаму подразбираше (лажно или вистинско) братство и единство, чија последица беше заедничкиот југословенски културен простор. На рамниште на секојдневниот живот работите беа многу поедноставни: првото момче кое ме бакна се викаше Будо, беше од Заечар, а бакнежот се случи на брегот на рекичката чие име веќе не го помнам; во секој случај - во братската Србија.

Титоизмот понатаму подразбираше (лажен или вистински) антисталинизам, што, на ниво на културата, значеше прекин со и онака кратковечниот социјализам, а, на ниво на живот и смрт, за некое време, го подразбираше Голи Оток, југословенскиот Гулаг. На ниво на секојдневниот живот, работите беа едноставни: мојата детска култура се состоеше од грчки митови, приказни за храбрите партизани и холивудски филмови. Мојот детски идол беше Оди Марфи, јунак на американските вестерни. Американските филмови му беа најефикасната и најевтината пропагандна поддршка на познатото Титово НЕ упатено до Сталин.

4.

Растев во култура која брзо ги прифаќаше туѓите вредности: од италијанските чевли до култните писатели. Така, еднаш, бев на книжевна вечера на која гостуваше еден познат американски писател. Во домашната публика проработе колективниот комплекс на инфериорност. Ги познавате ли вие Иво Андриќ, Мирослав Крлежа, Данило Киш? – прашаа моите сонародници со сесрдна љубезност на вешти келнери. Не – мирно одговори американскиот писател. А Милан Кундера? – праша брзоплето некој од публиката. Секако, рече американскиот писател. Публиката задоволно воздивна. Во тој миг, сите беа подготвени да се заколнат дека Кундера е наш писател. Сите беа подготвени да се заколнат дека и земјата се вика *Југословакија* само Кундера да остане тоа: наш писател.

5.

Растев во култура која се гордееше со тоа што фаќа чекор со *западниот* свет, иако дома (колку и да му звучи тоа неуверливо на *западниот* читател, а и на оној - домашниот, погоден од колективната амнезија) се случуваа работи уметнички поинтересни од оние во светот. Затоа, со длабоко разбирање на “источниот” и со добродушна скепса на “западниот” човек, го слушав пред неколку години еден свој руски колега кој, со искрено *перестројка*-восхитување, рече: *Дојди, ќе видиш, имаме постмодернизам ко гомна, само сапун немаме.*

6.

Растев во мултинационална, мултикултурна и моноидеолошка зедница пред која беше иднината. Политиката не ме интересираше. Родителите не ме научија ништо. Зборовите *вера, народ, нација* или, пак, *комунизам и партија* – не ми значеа ништо. Единствената “политичка” реченица која ја напишав (а и неа ја украдов од едно дете) гласи: *Ја сакам својата земја затоа што е мала, па ми е жал за неа.*

7.

Живеев опкружена со книги и со пријатели. Никако не можев да ја разберам мајка ми, која десетина години наназад, од непозната причина, почна да воздивнува: *Само да не дојде до војна; сè е добро, само да не дојде до војна.* Ме нервираше тоа воздивнување без покритие, нејзината загриженост му ја припишував на стареењето. Единствената претстава која зборот војна можеше да ја предизвика во мојата глава беа популарните стрипови за Мирко и Славко, децата-партизани. Пази, куршум, Мирко! Ти благодарам, Славко – ги изговараа малите партизани стриповските реплики.

8.

Изгледа затоа, кога во есента 1991 година се најдов во засолниште, се чувствував како статист во некаков воен филм. *Што прикажуваат вечерва на телевизија?* – ја праша мојата сосетка, сенилна осумдесетгодишна жена, својата ќерка. *Почна војна, мамо* – одговори ќерката. *Глупост! Почна филм* – рече старицата и удобно се намести во фотелјата.

9.

Времето се замота во кружна линија и, точно по педесет години, во деветтото десетлетие на 20 век, почна новата војна. Овојпат ги, немаше *злобните Германци, црните фашисти*, домашните учесници ги поделија улогите помеѓу себе. Илјадници луѓе ги изгубија животите, домовите, децата; илјадници луѓе станаа несреќници, емигранти, бегалци, бескуќници во сопствената земја. Војната навлегуваше во сите пори на животот, протекуваше од вечно вклучените телевизиски екрани, од весниците и од фотографиите. Во распарчената земја, паралелно се водеа вистински и ментални војни. Гранатите, вистински и ментални, ги бришеа луѓето, куќите, градовите, помнењето. Во име на сегашноста, се водеше војна за минатото; во име на иднината се водеше војна против сегашноста. Војната, во име на новата иднина, ја голташе иднината. Војниците, господари на заборавот, рушители на старата држава и градители на новите држави, со своите стратегиски средства воспоставуваа колективен заборав. Самоповиканите господари на животот и на смртта ги воспоставија координатите на правото и на кривото, на левото и на десното, на вистинското и на лажното.

10.

И сè постоеше истовремено: едни гинеа за својата татковина, други во нејзино име убиваа и крадеа; едни ги губеа домовите а други се здобиваа со нив; едни го губеа идентитетот, а други тврдеа дека, конечно, се здобиле со идентитет, едни стануваа амбасадори, а други инвалиди; едни умираа, а други само што заживеаја... Сè се собра во еден миг; сè постоеше толку очигледно и бесрамно истовремено: во истата секунда, животот и смртта ги живеаја своите најразлични облици.

11.

Некои војници бараа да се вратат на фронтот: тврдеа дека под гранатата, во ровот, помирно се живее! Некои, пак, избегани од Сараево, бараа начин да се вратат таму: тврдеа дека во

Сараево се живее почовечки! Мирните градови го живејќа невидливиот пекол. Од својата кршлива сигурност произведуваа омраза не сфаќајќи дека со омразата ја продолжуваа одвратната војна. Количината на зло што им беше нанесено на недоволните во Сараево се прелеваше како радиоактивен отров и секој, не насетувајќи, ја доби својата доза радијација. Местата, градовите, селата наликуваа на лаборатории; луѓето беа соучесници во невидлив експеримент, а тоа не го ни знаеја.

12.

Ако им се укине храната, стаорците некое време, најпрвин, ги јадат сопствените деца, а потоа почнуваат да се јадат едни со други. На сите ни беше укината храната: минатото, сегашноста и иднината. Иднината ја немаше затоа што таа веќе се имаше случено. Се имаше случено затоа што, на свој начин, уште еднаш се случуваше минатото.

13.

Пролетта 1993, во еден ресторан во Антверпен, каде што седев со некои пријатели, до масата се приближи една мала Циганка нудејќи букетчиња рози. Од каде си, ја прашав. Јас сум Југословенка, Циганка, одговори малечката. Ти ја нема веќе Југославија, реков. Мораш да бидеш однекаде, можеби си од Македонија? – прашав. Јас сум Југословенка, јас сум Циганка, беше упорна малечката.

Југословенските Цигани, кои се разлазија по Европа, се чини дека се единствените кои останаа Југословени, а преостанатите екс-Југословени во меѓувреме, станаа бездомници, егзиланти, бегалци, апатриди, луѓе исклучени од општеството, нови номади, сè на сè - Цигани.

14.

Сега веќе не знам која сум, ни од каде сум, ни чија сум, рече мајка ми кога еднаш, во паника од сирената за воздушна тревога, трчавме во засолништето. Иако денес имам хрватско државјанство, кога некој ќе ме праша која сум, ги повторувам зборовите на мајка ми: *Сега веќе не знам која сум, ни од каде сум, ни чија сум...* или велем: Јас сум пост-Југословенка, Циганка.

15.

Во септември 1993, кога и самата им се придружив на новите европски номади, доцните часови во приградскиот воз Минхен – Туцинг исплукаа една случка чиј вистински автор можеше да биде Милан Кундера. На една од станиците, во купето влезе човек борејќи се со голема врамена слика и седна на седиштето наспроти моето. Човекот беше малку напиен, мрмореше нешто не знаејќи каде да ја стави сликата. Сликата беше портрет (или ретуширана фотографија во боја) на некој човек во униформа.

- Кој ви е тој? – прашав.
- Еден тип... - промроре мојот сопатник.
- Генерал?
- Еден тип...кој имаше значајно место во мојот живот...
- Од каде?
- Од Чиле...
- Мене повеќе ми личи на руски генерал...
- Не е Русин...
- Па кој е тогаш?

- Клемент Готвалд – рече мојот сопатник резигнирано. Резигнацијата се однесуваше на неговата стопроцентна увереност дека јас, патничка во доцниот воз Минхен-Туцинг, и онака нема да знам кој е Клемент Готвалд.

- О, Клемент Готвалд!
- Како знаете за Клемент Готвалд!? – запрепаствено рече мојот сопатник.
- Од романот на Кундера! – реков, прisetувајќи се на епизодата со фотографијата на комунистичкиот водач Клемент Готвалд на балконот.

- Тој со Клементисовата шубара на главата... - додадов тонејќи во сопствената глупост. Меѓутоа мојот сопатник живна. Се разбира, беше Чех. Веќе дваесет и пет години живее во Германија, а сликата ја набавил, вели, заради децата, мора да им ја објасни историјата на својата емиграција.

- А потоа ќе удриме по него со спреј... Со спреј! – довикна весело излегувајќи од возот.

Додека со поглед го следев човекот, кој на пустиот перон се бореше со сликата, ми падна на памет дека некои жестоки навреди не застаруваат ни по дваесет и пет години. Се разбира, од перспектива на навредениот. Од перспектива на посматрачот, тие се само едвај разбирлив цитат од некој одамна прочитан роман.

Текстовите во оваа книга настанаа од слична длабока навреда, дури и кога не зборуваат за нејзиниот извор. Дваесет и петгодишниот личен кошмар на мојот сопатник е завршен, именуван и врамен. Мојот кошмар сè уште трае, има поинаква природа и не може да се врами.

Моите текстови - читани од перспективата на оддалечен читател (патник во ноќен воз на некоја европска пруга!) – не го надминуваат значењето на една кратка фуснота кон случувањата во Европа на крајот на дваесеттиот век. Читани од најблиска перспектива, тие не значат повеќе од една лична фуснота што се однесува на времето на војната во земјата која веќе не постои.

Сепак, моите текстови не зборуваат за самата војна, туку повеќе се занимаваат со животот кој се одвива на неговите рабови, животот во кои на повеќето луѓе речиси ништо не им преостанува. На писателите – доколку не станат воени подбучнувачи, политички лидери, родољуби-профитери или аквизитери на туѓата несреќа – им преостанува, се чини, само одбрана со фуснота.

Септември 1994.

2.

ПАЛИНДРОМСКИ ЗАГОВОР

БУКВАР

Ова се случуваше во војната, приближно некаде во годината илјада деветстотини четириесет и трета. Сè е чиста вистина, слика на еден живот, негов животопис. Немам идеја

како би можело поинаку да се напише. Ми стана јасно дека не постои некој особен животен редослед и дека сè е во некаков хаос што не може да се опише. Тоа уште продолжува.

Бора Ќосиќ, *Приказни за занаетите*

Случајот сакаше, од кутијата со стари хартии, неодамна, да слизне мојот стар, заборавен буквар. Погледот на првата страница и првите четири сликички ме исполни (баш како кај Пруст) со онаа смеса на чувства која ја носи неволното сеќавање. Се сеќавам како долго и страстно се загледував во свежите и чисти бои (најчесто светлосината и светлозелената); помнам како со енергијата на занесениот поглед им додавав длабочина на едноставните, рамни цртежи. Не ја имагинирав приказната, го истражував внимателно секој детаљ, макар и најмал. Со погледот ги истражував сликичките во мојот буквар како риба бистротото речно дно.

И сега го помнам уживањето со кое моливот во мојата рака ги умножуваше јаболката, крушите, сливите, восхитувачките крукчиња (зрна грозје!), уживањето со кое исцртуваше симетрични опавчиња на елките (со нив уредно ги пошумував своите тетратки). Ги помнам бесконечните редови на уредни моркови, лучници и компири. Се сеќавам на дивниот оптимизам на тоа бесконечно умножување. И како сега да ги слушам тие свои круши и јаболка како се тркалаат надвор од просторот на тетратката и како исполнуваат некој друг, имагинарен простор. Сите тие линии и линиички, дебели и тенки, сите тие прозорчиња, крукчиња и полжавчиња, сите тие кукички и јадици, запирки и точкички – сите тие шушкаат, пиштат, се прпелаат во тој имагинарен простор, не исчезнале. Можеби, еден ден, некој ќе ги пушти надвор за да станат вистински прозорец, вистинска круша, вистински збор, реченица.

Ги набљудувам сликите. Сè уште не знам да читам. Ја забележувам среќната хармонија помеѓу најразличните предмети и поими. Тука се и коњот и книгата, и човекот и чевелот, и цветот и црепот... Секој задоволно ги изговара своите гласови: момчето (ах!), девојчето

(ох!), овцата (меее!), кравата (мууу!). Забележувам предмети: радио какво што веќе не постои, моливи и гумички какви што веќе не постојат. Забележувам страстна верба во цивилизацискиот напредок. На еден цртеж, децата радосно му мавтаат на авионот, на другиот - едно среќно семејство е собрано околу масата. А на масата – радио! Парната локомотива (каква што веќе не постои) брза кон иднината. Мостовите ги премостуваат реките, оцаците пуштаат весел чад. Тракторот ја ора земјата, а бродот – морето. Бродот се вика *Бакар* (тоа подоцна ќе го дознаам). Луѓето (мажите, тоа дури сега го гледам) весело работат: авијатичарите и трактористите, лекарите и рударите. Жените се само мајки. Или девојчиња.

Небото е сино, сонцето блеска, облаци и дожд нема никаде, ни кај буквата *О* ни кај буквата *Д*.

Ги учам буквите. *А* – како авион, *У* – како уво, *О* – како оса, *И* – како игла. *Мира, Мара, море! Ура, ура, море! Рис, сирење, мир, сол, сом, уф, буф...*

Ги учам речениците. *Џемал и Џафер се добри другари. Тие се од Босна. Џафер нема никој од своите. Живее кај Џемал. Мајка му на Џемал го сака Џафер како свој син. Џемал и Џафер одат во далечниот град да изучуваат занает. Џемаловата мајка на секој му става по едно јаболко во џебот. На разделбата им вели: Учете, деца, радост мајкина! Израдувајте ја мама со добро свидетелство!*

Речениците удираат тивки печати, ги вцртуваат заедничките координати по чистите полиња на идните лични животи. Се издвојува *С* – како семејство. Се издвојува *Т* – како татковина. (*Со новиот план, државата се грижи за секој син,, навистина е како мајка, мајка родина.*) Притоа, државата е нешто сосема неразбирливо. Татковината - тоа се морето и планините - и тоа е нешто неразбирливо. Се издвојува *Б* – како брат. Сите луѓе се браќа, особено Африканците.

Многу далеку, во Африка, живеат народи со црна боја на кожата. Радосно ги пресретнуваат нашите морнари. Ја покажуваат црвената ѕвезда на нашето знаме. Цврсто им

ги стискаат рацете на нашите морнари и на својот јазик извикуваат: Југословенските морнари се наши браќа!

Постојат Срби и Хрвати. Тие се, исто така, браќа. *А кога братското срце ќе се спои, и олово во вода може да стои!* Така тврди мојот буквар.

Координатниот систем на букварот не се гради врз спротивности. Во светот на букварот, не постои злото. Постои само доброто, лишено од својот опозитен пар. Добро е да се учи, да се биде чист (*Секое утро, секоја вечер, ти миј се сам, а на валканите “оџачари”, нека им е срам!*). Треба да се биде вреден (*Кој е вреден, кој е млад, ајде со нас на работа, на труд!*). Зли се, засега, само фашистите. Со нив, главно, оди придавката – *црни*.

Букварот ни даде и нови верни другари – пишува со големи букви во мојот буквар. Тие нови другари се буквите. Тешко на оној кој е без тие другари! – се заканува мојот буквар.

На училиште тргнав во 1957. Таа година го добив пасошот за Гутенберговата галаксија, но и еден друг, внатрешен, невидлив пасош. Букварот е еден вид пасош за неколку генерации. Неколку генерации, тоа е цел еден – народ.

Секој има свој буквар. Народот кој се изведе од букварите неколку десетлетија пред мене не го познавам. Него го учеле за еден праведен, уреден и строг свет во кој Африканците не само што не изговараат чудни реченици туку воопшто и не постојат. Уредниот строг свет го сугерира цената втисната на првата страница (*22 пари за тврд повез*) и издавачот *Кралска хрватска, славонска и далматинска земска влада, 1885 година*.

Оној, пак, народ кој се изведува од новиот буквар (и тој буквар, печатен во 1990 го позајмив од еден првоодделенец) нема да го запознаам. Неговиот буквар има наслов *Добро утро 1* и *Добро утро 2*.

Во светот на минатовековниот буквар владее сигурност: во него постои Бог. Букварот е гарант за вистините што не можат да се оспорат (*Смреката е дрво. Волкот е свер. Знамето е од свила.*); границите на светот, на татковината се јасни (*Татковината е Хрватска, Славонија и Далмација*), а буквите се учат со помош на селата, на градовите, на реките и на планините на омеѓената татковина. К – како Крижевци, П – како Папук...

Татковината во мојот буквар не е омеѓена, постои Пула (*Му пишуваме писмо на пионерот Перо во Пула. Горди сме што пишуваме со перо. Перо, пиши ни за Пула.*). Постои Филип кој е Славонец и Фране кој е Далматинец, постојат нашите морнари (пак морнари!) и нашето море (*Ене го нашето море! Големо е и сино! Морето има големи бранови.*) Меѓутоа тоа никаде не се нарекува Јадранско.

Во букварот од минатиот век се здобиваат со знаења за животот; за брашното и за пченицата, за евангелието и за времето на сеење. Зборовите се развлечени, се учат по слогови. Да се биде побожен, скроман и работлив се вредностите на уредениот свет во минатовековниот буквар. Во тој буквар децата често учат што се тоа пари, што се мерките, месеците, годишните времиња, празниците, занаетите.. Имињата се бројни, Ладислав, Шишман, Људевит, Сивија, Гаврило, Цветана, Честислава, Ќутимира. Среброто е бело, сонцето е светло, тревата е зелена, лубеницата е слатка, лушпата долгнавеста...

Имињата во мојот буквар се хрватски, српски, муслимански, православни, правилно распоредени. Колку Јосипи толку Митари, колку Ѓорѓевци толку Ивани, колку Зорани толку Цафери.

Децата во новиот буквар се викаат Бобо и Беба, Бибо и Биба, Нино и Нена. На страниците на минатовековниот буквар не постои сомнеж во вистинитоста на светот. Во букварот од 1990 година, светот не постои. Нема градови, реки и планини, татковината не се мери. Не

постојат Јовани и Ивани, само абецедата е иста: автомобил за *А*; балон – за *Б*; вечната јадица за *Ј*... Од новиот буквар отпаѓаат листовите, мојот беше цврсто подврзан.

Цртежите во мојот буквар се реалистични, со бројни детали. Боите се чисти како свежо бојадисана селска куќа. Цртежите во новиот буквар се стилизирани, слични на карикатура. Боите се пастелни. Ликовите на децата, наместо очи - имаат точки, наместо насмевка - федерчиња. Лицата на возрасните не се разликуваат од детските. Исти точки и федерчиња.

Во новиот буквар се нашле слики на светот кој веќе не постои. Тито и пионерите. Првачињата кои, во овој миг, учат од тој буквар не ги прогласуваат за пионери (да те прогласат за пионер – фраза од бившото време), а партизаните во детската свест можат да бидат помешани со – фазаните. Стварноста не го покрива цртежот. Светот од новиот буквар личи на цртан филм (*Слушнав и јас како и ти - некој се смее: хи, хи, хи, хи. Никогаш смеата не била зло, некој се смее:, хо, хо, хо, хо. Како лесно да гледа на сé, некој се смее: хе, хе, хе, хе. Среќата цела и добрината, да, се кријат во смеата, ха, ха, ха, ха...*) Светот на новиот буквар е непостоечкиот свет на хартиената среќа.

Светот на мојот буквар ја покрива секојдневната стварност. Преку сликата на мајката со чиста престилка која го испраќа детето на училиште се прекршува сликата на мојата мајка. Се сеќавам јасно на снежнобелите престилки, на чистата постелнина, завесите и перничкињата, на таа естетика на сиромаштијата. Во општата, заедничка повоена немаштина, вазната со полско цвеќе, завесичката, перничето и беспрекорната чистота успешно го прекриваа недостатокот на предмети.

А – како автомобил и сликичката на автомобилот го отвора подрачјето на никогаш ненапишаната (дали се срамевме?) ју-митологија. Се сеќавам на онаа општа страшна вера дека секој ден носи подобра иднина (Оваа година купуваме автомобил, а идната година одиме на море!).

Фабриката за чевли “Црвена ѕвезда” (така пишува во букварот) и сликата на детските чевлички (и јас имав такви, со исечени врвчиња: растев, а чевлите беа скапи) повлекува зад себе цела една историја на југо-секојдневјето: сеќавање на чевлите со зашилени врвови (*шпицерајки!*), на првите пластични наметки (*шушкавци!*), на првата најлонска долна облека, белите најлонски кошули, првиот портокал, првите бонбони, првата чоколада, првото заминување за Трст...

Миро, Маро, море! Ура, ура, море! – не е алитерациска реченица за вежбање на гласот *P*, неа ја изговаравме секојпат кога ќе го здогледавме морето. Сликата на семејството на прозорецот од возот (јасно се гледа ЈЖ - Југословенска државна железница – на латиница и на кирилица) ја покрива возбудливата реалност на патувањето со воз (училишните излети во Загреб, главниот град на Хрватска, во Белград, главниот град на Југославија).

Во сликичката на радиоапаратот јасно го препознавам првиот југословенски радиоапарат *Никола Тесла* (се сеќавам како во темнината страшно се загледував во магичното треперливо зелено око), а семејството собрано околу масата со сигурност ја слуша *Емисијата за морепловците*. Ја слушаа и оние на бродовите, оние кои имаа некого на брод и оние кои никогаш не виделе ни море ни брод. Таа внимателност со која семејството слуша радио ја прекрива реалноста на тогашното југо-секојдневје: стиснати покрај радиото, луѓето ги слушаа волшебните имиња на далечните мориња и пристаништа, а некој Мато Матиќ, кој со песната *Југословенски морнари* го поздравува своето семејство: жената Ката, мајката Марија и синот Јошко – имаше иста важност како првиот лет на Месечината.

Тито од букварот беше реалниот Тито, оној на кого му упатувавме писма за роденден замотани во трубиче и пикнати во дрвените, рачно изработени штафети. Го помнам виткањето на писмото во трубиче и пикањето на писмото во тој важен предмет. Тогаш тоа не беше само “писмо во шише”, туку писмо со јасен адресат кое ќе биде прочитано. Во тоа, заради нешто, немаше никаво сомнение.

На училиште тргнав во 1957. Таа година го добив пасошот за Гутенберговата галаксија но и еден друг, невидлив. Букварот е еден вид пасош за неколку генерации. Неколку генерации – тоа е цел еден народ.

Го препознавам тој свој народ. Се изведе од букварот како оној куп просирни круши и јаболка. Секогаш го препознавам. Го препознавам на меѓународните аеродроми каде што, стопен со другите, потешко се открива. Го препознавам по некое ненадејно тргнување, по начинот на кои се свери наоколу, по начинот на кој се труди да не се свери, по начинот на кој го предава багажот, го препознавам и кога патува во друг правец, и кога е добро мимикриран во странска облека и кога, значи, се прави дека е нешто друго.

Луѓето кои ќе го пишуваат новиот буквар за своите ученици им припаѓаат на народите кои се завиткале во националните знамиња како во свој единствен идентитет. Тој идентитет ги прави сигурни, им дава чувство за реалност, како добро проверената марка на шал “Burberry”. Ќе проаѓаат по меѓународните аеродроми како (цврсто уверени) Хрвати, Срби, Словенци, без трепнување или сверење наоколу. Во букварите ќе се изменат јазикот, писмото, симболите, пимите... А некоја нова генерација ќе го добие својот пасош: еден за Гутенберговата галаксија и еден друг, внатрешен, невидлив...

Април 1991.

Епилог

Букварот, малата утопија, која на почетокот беше синхрона со животот, многу брзо се претвори во прашилив документ на минатото. Животот тргна во освојување на некои поубави, побогати слики. Меѓутоа во 1991 година, кога почна последната, најкрвава фаза на демонтажата на југословенската утопија, времето се завитка во прстен и сè се врати – на почетокот! Уморна од зазбивтаните стратегии на медиумската војна, полни со “врева и бес”, демонтажата се врати кон голите, јасни сликички од мојот буквар! Јованите се нафрлија на Иваните, кирилицата се скара со латиницата, Србите со Хрватите, Ѓорѓе се истепаша со Џафер, зелените авиони со црвена ѕвезда од мојот буквар заканувачки полетаа, нашите југословенски морнари од бродовите ги гранатираа нашите пристаништа.

Татковината без граници почна да засекува нови граници. Книгите, нашите најдобри пријатели, гореа. Искршените делови на повеќеveковните цркви летаа заедно со парчињата од искршените Титови гипсени глави. Буквите, ликовите, симболите од мојот прстодушен буквар јурнаа да се уништат самите себеси. Утопијата, како Еристихон пред очи си се јадеше самата, а на испуштените места почнаа, како прстодушни јајца, да никнуваат контурите на новите – буквари!